

Маријана С. Јелисавчић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ИНАТ И КАЈМАК У ЗЕМЉИ ЧУДА (СТЕРЕОТИПИ У КЊИЗИ *ВОДИЧ КРОЗ СРПСКИ* *МЕНТАЛИТЕТ* МОМЕ КАПОРА)

Апстракт: *У раду ћемо се бавити стереотипима које о свом народу у књизи Водич кроз српски менталитет рашичињава и тумачи један од највестранијих српских уметника Момо Капор. Од појаве најранијих путописа о Балкану и његовим житељима, слика која је преношена даље у свет овај је простор представљала као дивљи, а његове народе као недовољно цивилизоване. Пишући за ревију националне авионске компаније како би оне који ће убрзо слетети на тло Србије заинтересовао да боље истраже простор на ком су се нашли, Момо Капор користи раније усвојене стереотипе на занимљив начин – неке продубљујући, а неке демантујући, каткад успостављајући и нове. Како бисмо лакше разумели какву функцију стереотипи имају у Капоровом сликању Београда, упоредићемо његове описе главног града Србије са главним градом Босне и Херцеговине из Сарајевске трилогије. Предмет нашег рада биће обрађен правилима књижевне имагологије, науке која је настала у оквиру компаративне књижевности, а њен предмет истраживања јесте представљање Другог у књижевности.*

Кључне речи: *стереотипи, слика Београда, Србија, народ, Исток, Запад, Балкан.*

¹ Ауторка је докторант на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Имејл-адреса: marijanamajche@gmail.com

„Yugoslavia is always telling me about one death or another
[...] Yet this country is full of life.“

Rebecca West

I

Последња три века Балкан се бори против слике која је о њему створена и умножавана још од појаве првих путописних страница које су овај део Европе представљале као дивљи простор. Венди Брејсвел наводи да су чак и сугестивни наслови путописа, иако наоко привлачни потенцијалном читаоцу, готово увек сведочили о назадности Балкана (види: Bracewell 2009: 4). „Откривање Балкана могло би се подвести под општу рубрику ’како људи реагују на разлике’” (Todorova 1999: 209), односно како, у поређењу са овим простором, својој култури дају на супериорности и значају. Језерник сматра да је новоизграђеној цивилизацији која је била сва од културе и реномеа, био потребан опонент који би још више истакао њен сјај: „Европљани су себе одређивали као цивилизоване и зато су морали да пронађу ’варваре’ (како су називали оне који су живели другачијим животом, имали другачије погледе на свет или другачија правила и вредности) у новооткривеним земљама”² (Jezernik 2004: 77). У истој књизи, аутор признаје да је за конструисање Другог, чијим се особеностима покушава успоставити диференцијација између инфериорне и напредне културе, Балкан послужио као савршен пример за ову прву: „У ствари, тешко је замислити неког јасније одређеног од балканских народа”³ (Jezernik 2004: 29). Оно што људи не разумеју, то их и плаши, те је то Друго врло често представљено кроз призму неразумевања и у сликама на које је надограђен осећај опасног за онога ко посматра, најчешће појачан спрегом између Балкана и Истока, односно утицајима Оријента на источни део Европе који је годинама грцао под турским јармом. Међутим, страховлада Отоманске империје није имала само политички значај на просторима које је запосела у трајању од пет векова, већ је Балкан у том дугом периоду претрпео многе промене које су и обогатиле његову културу коју бисмо, из данашње перспективе, назвали аутентичном мешавином више култура. Марија Тодорова у књизи *Имагинарни Балкан* истиче шта је за људе са Запада значајно Исток помешан са оријенталним:

² „Europeans defined themselves as civilised and therefore had to find ’barbarians’ (as they called those with different way of life, a different worldview or different norms and values) in newly discovered countries“.

³ „It is in fact hard to imagine a more sharply defined other than the Balkan people“.

додатне одлике округлости, неотесаности, нестабилност и непредвидивост. Обе категорије користиле су се као супротност представама о Европи, која симболише чистоћу, ред, самоконтролу, карактер, осећај за закон, правду, ефикасну администрацију, укратко 'виши степен културног развоја који и оплемењује човеково понашање' (Todorova 1999: 209).

Оно што је Дејвид Норис назвао „балканским митом” лежи у Западу и потреби најпре путописаца с те стране европске хемисфере да запишу оно што су видели, поредећи простор на коме живе са оним који посећују, не увек да би направили диференцијацију између напредне и назадне културе, већ како би читаоцима путем оног познатог, њиховог света, приближили те чудне просторе насељене још чуднијим људима. „Источна Европа није се налазила на антиподу цивилизације, ни у дубинама варварства, већ на развојној скали која је одмеравала разлику између цивилизације и варварства⁴” (Wolf 1994: 13). Та слика Балкана постала је лична карта овог простора и до дана данашњег исти стереотипи перпетуирају се о овом поднебљу и његовим житељима⁵. Тако се, примера ради, Дубравка Угрешић згражава кад за време књижевног путовања по Европи, *Literatureexpress Europe 2000*, слуша пренеражене колеге које се жале на све што је источноевропско, иако као очевидац може да посведочи да су услови у неким западним земљама били лошији: „Вјерујем да су многи писци у својој менталној пртљази пронијели знатан вишак стереотипа о Источној Европи, али зато ипак нису платили менталну казну” (Ugrešić 2005: 125). Нажалост, њена опсервација није део владајућег увреженог мишљења о квалитету живота у источним, односно западним земљама Европе. Тин Ујевић је, према наводу Моме Капора у књизи *Водич кроз српски менталитет*, сматрао да Исток и Запад не постоје, пошто је земља округла, и да је та подела ствар колосалне фикције.

Роберт Д. Каплан наводи да је Балкан био трећи свет много пре него што је Запад креирао тај термин (види: Kaplan 2005: li). Њему је забавно што готово

⁴ „Eastern Europe was located not at the antipode of civilization, not down in depths of barbarism, but rather on the developmental scale that measured the distance between civilization and barbarism.”

⁵ Дубравка Угрешић у својим делима сведочи да је често замишљала просечног западњака, који, заваљен у фотељу, гледа, слуша и чита о понуђеној слици Балкана, згражавајући се над зверствима која су постала синоним за источну цивилизацију, и уз то је срећан што је он потомак једне другачије културе која такав живот искључује. И даље, та цивилизација је толико навикла да ужива у својој посебности, изграђеној на контрасту са Истоком, да писац више није у стању да се докаже било како, осим у складу са својом етикетом *Made in Balkans*: „А када нетко долази са Балкана, онда се од њега, или ње, не очекује да потврди књижевну квалифицираност, него да одговара стереотипу који МИ имамо о ЊИМА, о Балкану, или о мјестима одакле већ 'сви ОНИ долазе'” (Ugrešić 2005: 182).

све источне нације сматрају да би биле шампиони у културном издизању за време нпр. ренесансе, да им Турци нису укинули моћ конституисања националног идентитета, као и то што је за исте ствари у различитим државама чуо да су типичне и традицијом везане за ту земљу. Балканске земље и даље прати давно усвојена прича да су егзотичне, јефтине и не превише стриктне, те су због тога честа мета туриста:

А одушевљење балканском егзотиком, хедонизмом, опуштеношћу, лежерним односом према времену и раду и преданошћу забави, као и бизарношћу постсоцијалистичке реалности, нека је врста огледала у коме још више долазе до изражаја вредности 'европске цивилизације' (Luthar, Petrović 2005: 189).⁶

У својој обимној студији *Црно јагње и сиви соко* Ребека Вест сматра да би они, западњаци, много могли научити о живљењу од људи са Балкана. А онда се присећа да је њен народ равнодушан и не превише везан за размишљање о смрти, што је једна од основних одлика Балканаца (види: West 1967: 301).

II

Имагологија, наука о Другом, настала је у 19. веку, баш у време када је почело интересовање за писање и читање путописа, за које Гордана Ђерић наводи да су „најкориснији књижевни жанр – посредством њих читалац доспева тамо где је писац био” (Ђерић 2012: 469). Тихомир Брајовић каже да се имагологија бави представама које су суштинске за схватање односа међу заједницама (Брајовић 2007: 15), а за нашу анализу најпогоднија је дефиниција Иване Живанчевић-Секеруш, која истиче да се имагологија „не бави степеном тачности неке слике/представе, јер се не проучава каква је заиста нека нација, већ како су други о њој говорили/писали” (Živančević-Sekeruš 2008: 8).

Потенцијално опасне слике, односно стереотипи, према Жељку Милановићу, настају „када се измешају атрибут и суштина, тако да су преласци из посебног у опште готово не приметни [...] Стереотип је нарочито делотворан јер трајно уноси пометњу између природе и културе. Његова опасност лежи у објашњавању културе Другог његовом природом” (Milanović 2012: 40). При креирању ових слика битно је подвући разлику између онога шта смо *ми* (углавном глорификовано), а шта су *они* (углавном као инфериорни). Међутим, нарочита вредност дела Моме Капора лежи у искрености при стварању слика

⁶ У једној од најинтересантнијих прича Моме Капора, *Исток–Запад*, сврховитост овог исказа објашњена је на јако сликовит начин, о чему ће касније бити речи.

балканске стварности, те он одређене стереотипе о балканским народима који потичу са Запада, заправо, потврђује, и сâм открива неке нове, а читава прича о народу дубоко је прожета хумором, како би потенцијални посетилац био релаксиран када слети на београдску писту, јер ту живе људи од крви и меса, склони грешкама и промашајима као и сви, а нарочито пићу, као нико. Капор на несвакидашњи начин ствара аутослике (слике о свом народу) и анализира хетерослике (слике о свом народу из визуре оних који слике креирају), које се стапају на дунавским обалама, губе у димовима цигарета отпуханих у Француској улици број 7 и расправљају по скадарлијским кафанама до дубоко у ноћ.

Момо Капор написао је преко 40 дела (романи, кратке приче, путописне и аутобиографске књиге и есеји), а био је аутор бројних радио, телевизијских и позоришних драма, као и филмских сценарија. Његова дела преведена су на преко 20 језика, а платна доживела бројне изложбе широм света. Био је свестрани уметник и добар опсерватор, а своја бритка опажања преносио је у књиге, надограђујући их на занимљиве идеје до којих је долазио посматрајући свет. Вероватно због учешћа у рату, иако у *Исповестима* каже: „Ја сам у Босни био на српској страни, писао сам, али нисам употребио ниједну реч мржње, нити лажи” (Карог 2008: 21), те да ниједном није опалио из пиштоља, његов ангажман и пријатељство са Радованом Карацићем морају бити заслужни за скрајнутост овог аутора, односно одсуство озбиљнијег књижевног тумачења његових дела. Као што је Драгиша Васић у времену после рата доспео у књижевни запећак због сарадње са Дражом Михајловићем, а у данашње време је рехабилитован као важан део студентске лектире, тако ће можда и дела Моме Капора у будућности доживети издизање на заслужени пиједестал. За разлику од Васићеве рецепције, која је за његова живота била готово незнатна, Момо Капор био је важна компонента сазревања сваког човека, јер готово да нема адолесцента који се није заносио љубавним пасајима Капорових дела.

Чини се да од Капора, свестраног уметника који је, према речима Александра Јовановића, „заснивао ток српске књижевности” (Јовановић 2012: 17), нико није боље разумео свој народ и земљу, све њихове слабости и грешке, као и све оно чиме се може дичити. Јовановић истиче да „нико није са толико разумевања и емпатије, са хумором, али без цинизма” писао о својим сународницима и њиховим најдубљим потребама „да стекну сопствени простор и да се остваре” (Јовановић 2012: 18). Исто тако, чини се да нико није боље искористио вековима формиране стереотипе и слике о свом народу како би га представио на мало другачији начин, одузимајући му неке особине, неке додајући, а неке истичући као његово основно обележје, будући да трају од

првих помена па до данас. Момо Капор разумео је и значај утицаја Отоманске империје на судбину, културу и свакодневицу свог народа, те на несвакидашњи начин описује благодети петовековног ропства под моћном империјом. И још један аспект показао се врло битним за обликовање књиге *Водич кроз српски менталитет*, а то је чињеница да је аутор заиста био светски путник, „један од најнеуморнијих путника које је, од Доситеја Обрадовића наомамо, имала српска књижевност” (Dimitrijević 2013: 155), који је много обишао, у себи задржао утиске о ономе што је видео, и као бумеранг написао путопис у којем је поредио Балкан са западним светом, али оно што је истакнуто као позитивно, више није у највећем случају Запад. С тим у виду, Капор се приближио оним путописцима који су Балкан видели „као ризницу обичаја и традиционалне културе, која код аутора водича изазива романтичарско одушевљење које треба да се пренесе и на путника” (Luthar, Petrović 2005: 182).

Читање Капора и боље разумевање његове фасцинације Београдом и Србијом најбоље се може сагледати у контрасту са његовим описима родног Сарајева из *Сарајевске трилогије* – „Београд као азил и Сарајево као губилиште”⁷ (Kowollik 2011: 91).

На његовој књижевној мапи издвојила су се два града, Београд и Сарајево, које је портретисао деценијама и којима је посветио своје најлепше странице, тако да га без двоумљења можемо убројати у хроничаре и песнике тих градова, од којих је, уз неке друге, често зависила судбина Балкана и овог дела Европе (Stojanović 2006: 17).

Капорово место рођења остало је његова највећа рана јер му је давно забрањен приступ граду, али одужио му се за све лепо што је у њему доживео „слажући га од снова и магле, од лица, мириса, углова и улица” (Карог 2005: 175). Пре него што дамо коментар слика Београда које је у једном од најзанимљивијих водича представио Капор, осврнућемо се на његову *Сарајевску трилогију* и *Исповести* како бисмо сагледали на чему почива грађење стереотипа о једном граду и његовим житељима, као и на пишчеве коментаре које је записао у својој аутобиографији. Ти стереотипи, стари колико и сâм народ, нарочито су изражени на балканској ветрометини, у којој још увек постоји доза анимозитета између народа који су били обједињени једном државом, заставом и химном. Карактеристично је то што се на овим просторима може препознати више врста – балканско поднебље одвајкада је највећи расадник за све типове стереотипа. Примера ради, то могу бити стереотипи које ми као словенски народ имамо према другим словенским народима и стереотипи које

⁷ „Belgrad als Ort des Asyls und Sarajevo als Ort des Verlustes“.

имамо о другим народима уопште, што су тешко промењиви односи према некоме или нечему. Капор ће се дотаћи и оног другог неизоставног смера: какве то стереотипе други несловенски народи гаје према нама.

У књизи *Хроника изгубљеног града* (која је једна од градивних компоненти *Сарајевске трилогије*) Момо Капор упоређује Европљане и Американце – ови други много лакше напуштају своја гнезда и њима није проблем да у потрази за бољим и већим комадом хлеба напусте свој родни град, а који „у нашој везаности за градове у труљењу, за њихову патину, они, вероватно, виде болну преосетљивост” (Карог 2005: 175). Подсетимо се да је најчешћи стереотип између Америке и Европе одсуство, односно присуство историје, на ком се сви остали стереотипи базирају, те да се балкански народи вежу за оне негативне подеоке. Још једна супротност јесте западњачко схватање о човеку са брдовитог и страшног Балкана које је контрапункт балканском миту о савршеном америчком сну. Момо Капор на занимљив начин приказује узалудност овог сна: „Њујорк је био град где су још увек могућа чуда, а Америка је личила на бању у којој се човек лечи од традиција” (Карог 2008: 208). Осим тога, Капор пише о балканским девојкама као најлепшим на свету, док су Американке „лепе, али без мириса и укуса” (Карог 2008: 208). Навикнути на честа српска опијања „на црту” када се нема новца, интелектуалци из Капорових *Извести* жале се на уређени Запад где „не можеш ни лимунуду попит а да не платиш” (Карог 2008: 255). Запад, као сума свих утопија, заводљиво је привлачио људе у прошлости, али то чини и у садашњости. Међутим, Капор истиче незанимљивост тог света, који има привремени сјај: „Вашингтон је досадан град, пун црнаца⁸ и дипломата са акти-ташнама” (Карог 2008: 206), где је дама којој је отворио врата на таксију констатовала да он мора да је из Европе када је толико уљудан. Ако је оптерећена стереотипима, а да зна да је он са Балкана, можда би се и уплашила. Један од највећих немачких песника, Јохан Волфганг Гете, прочитавши српску јуначку песму *Бановић Страхиња*, није могао да разуме завршетак и Страхињин опроштај љуби, те је тражио да види песму у оригиналу, а када се уверио у веродостојност превода, расплет је приписао Страхињиној самовољи, једном од основних обележја динарског типа људи.

Капор говори о обрнутим вредностима код нас и на Западу, које доводе до највећих неспоразума у сусрету култура. Примера ради, у Србији и Босни се на одлазак у цркву гледа с презиром, а знак напредности је самохвалисање како се не посећује богомоља, што је супротно одразу културног човека са Запада. На

⁸ Иако овде коментар звучи расистички, Капор није имао намеру да истиче лоше особине афроамеричке расе.

Балкану је одлазак код психијатра срамотан и мора се сакрити⁹ како околина не би мислила да у комшилуку живи потенцијални масовни убица, а на Западу то је чак у моди (нарочито сада, популаризацијом тзв. *лајф коучева*). Затим, „мада смо без сумње један од најмудријих народа у Европи, професионалних мислилаца је код нас увек било мало, а реч филозофија још се употребљава као увреда (‘Немој ту да ми филозофираш’)” (Карог 2008: 241). Према Капору, Срби имају одлике најбољег народа: „Занимљиво, Срби, који су иначе један од најдуховитијих народа на свету...”. На Западу, конкретно у Америци, цени се рад. Код нас се презире:

Њујорк је, наиме, град који опија својом енергијом. Већ првог дана када човек закорачи у њега, он бива страсно обузет жељом да ствара и да се такмичи [...] У овој земљи-континенту, сви морају да се изнова доказују сваког божијег јутра и да никад не буду сигурни у трајност свог успеха (Карог 2008: 455).

Однос према послу и раду Капор је на интересантан начин компаративно приказао у причи *Исток-Запад*, где човек са Истока посао не схвата озбиљно, пије док траје радно време, најмање је присутан у канцеларији, а највише у кафанама, док се након „посла” одмара код куће и нико не сме да га узнемирава јер је он тај који породици обезбеђује приходе. С друге стране, радник са Запада ретко има породицу, мора да пије таблете, храни се безукусно и увек је на ивици снаге: „Запад је исцедио све из Запада” (Карог 2016: 198). За људе у Сарајеву, отварање првог експрес ресторана био је „прави цивилизацијски шок” (Карог 2004: 66), а Капор коментарише да онај који је тај патент донео у „босански тамни вилајет”, никада заправо није познавао прави дух града. Због тога, није чудно како је западњачки продукт на Истоку брзо пропао. Иста је ситуација и са музиком: „Срби, истина, воле да своја славља започну европском и америчком музиком, али на крају, када се олабаве кравате и опусте каишеви, коло је увек неизбежно” (Карог 2004: 52). Просечни западњаци путују тек пред смрт, а Срби су похрлили да се обуку, обују и нагледају светских чуда сваки пут када су отворене границе. О неспоразумима и погрешним информацијама које су до западњачког света дошле у искривљеном облику, Капор наводи да су делом резултат брисања историјског памћења, те да просвећени свет није

⁹ Капор наводи да се ово унеколико променило јер, према угледању на западни свет (наравно, увек се лоше мора приписати лошем утицају) Срби су почели да се све више баве собом и дестектовањем сопствених фрустрација, као и прича о њима: „Данас свако у Београду броји оргазме и трауме, лечења и присиане радње” (Карог 2016: 213). Капор наводи да је у његово време све било лакше јер пубертет и климактеријум још нису били „пронађени”.

знао да су у Сарајеву живели Срби (јер су били затрпани сликама џамија и безистана), али се по Србима Сарајево памти због једног историјског хица којим је отпочео рат.

Као редовни путник Југословенског аеротранспорта, Момо Капор је на својим путешествијима почео да записује крокије о Београду, постављајући се у улогу онога ко у главни град Србије слеће по први пут и жели да сазна и обиђе оно најбоље и најзанимљивије. Тако је у *JAT ревији* објављено мноштво Капорових текстова намењених путницима авионске компаније, а који су касније преточени у књигу *Водич кроз српски менталитет*. За разлику од старих путописаца који су били пионири у опису Балкана и који су први представили овај простор остатку света, али не откривајући историјску позадину већ само набрајајући чињенице, Капор историју узима као основни темељ за своје приче. На моменте се подсмева свом народу због наивних уверења и чудних навика, али тај смех није малициозан ни злурад, већ саосећајан и добронамеран. Ранко Поповић истиче да су основне пишчеве стилске одреднице „сентименталистички тон и став лежерности, често мангупски осмјехнуте нешалантности” (Роровић 2013: 77). Он се не смеје народу већ са њим, забавља читаоце наводећи стереотипе о Србима, нарочито када је у могућности да их потврди и објасни њихов настанак.

Према Капору, Београд је неупоредив са било којим другим градом, али има јединствен дух који чине реке, небо и људи: „Град који неће застрашити путника-намерника својом величином, али ће га са стотину невидљивих нити заувек привезати за своје срце” (Капор 2016: 11). Анализирајући слику Београда у Капоровој прози, Маријана Митрић истиче велики пишчев допринос очувању духа једног времена: „Град је до темеља у својој историји рушен десетине пута, његови становници неће живјети вјечно, али његов дух хоће и треба га на све могуће начине очувати” (Митрић 2019: 239). Мика Антић писао је о гимназијској заљубљености у Нови Сад, а иста осећања и Капор гради према Београду, иако то нигде не истиче, али његови описи су довољни да оправдају ову тврдњу. Србе описује као људе широког геста, бурних нарави и променљиве ћуди, али и као кулинарски насилне јер своје госте увек муче храном не верујући да се игде другде на планети тако добро једе. „Занимљиво, Срби, иначе храбар народ, плаше се само две ствари у животу: да им гости не остану гладни и да им не нестане хлеба. Хлеб је, иначе, њихова основна храна: једу га и уз шпагете, а неки чак и уз попару” (Капор 2016: 310). Ипак, Капор са жаљењем примећује да оригинална српска кухиња не постоји, да је све (осим кајмака и ината, који су такође упитни) преузето из култура које су

поробљавале српски простор или живеле у симбиози с њим. Међутим, Срби ће увек својим гостима рећи како се у средњем веку на српским дворovima јело златним виљушкама док је остатак Европе обедовао прстима, али неће знати или хтети да објасне да је на Западу био преступ користити виљушку, која је сматрана ђаволовим оруђем. Добронамерни подсмех упућен је и веровању Срба да су управо они заслужни за развој пасуља, а да му је Србија постојбина, иако писац добија наивну тврђу информацијом да је на наше просторе стигао из Перуа крајем 16. века. Капор није, како Бранко Стојановић напомиње, „писац мржње (на друге народе), него тек писац љубави за свој народ. Тим пре, та љубав подразумева и критичке коментаре” (Стојановић 2006: 170), који се углавном односе на „брђанску површност, лакомисленост и искреност која није добродошла у свету кетмана” (Стојановић 2006: 187).

Капор се смеје пијанчењу које је *modus vivendi* српског народа, а који не схвата сврху пијења чаја са млеком јер се у Србији чај пије само за време болести, а млеко за време дојења. „Срби су народ који не може без кафане” (Карог 2016: 220). Капор упореджује алкохоличарске навике Срба са забранама у арапском народу ком религија не дозвољава да пије, док Србима барикаду постављају жене. Неисцрпна машта овог народа налаже да се ракија може пећи од било каквог воћа, али само Срби праве ракију од шљиве, чија жестина говори о карактеру народа који је справља, због које се народ крсти пре конзумације истичући своју религиозност и око чијих казана су спеване бројне песме и рођен посебан приповедачки стил. Капору је занимљива култура пијења, јер је на Западу омиљен аперитив чај, након чијег испијања се гости разилазе, а у Србији ракија, након које се људи љубе: „Заиста, нигде на свету мушкарци се не љубе толико као у Београду” (Карог 2016: 45).

Јединственост Београда пружа могућност Капору да Запад чита на један ироничан начин, а иронију овде треба разумети као дистанцирање од оног очигледног – модерности Запада – која се прихвата, али никада до краја, и никада у потпуности, већ увек са призвуком ироније: није баш све онако као што изгледа (Vladišić 2012: 197).

За Капора, сваки кутак Београда има своју причу, која је изграђена на занимљивој анегдоти или историјској позадини. Као његов вишедеценијски становник, зна где пронаћи најбољу врсту сваког производа, куда отићи у потрази за било чиме и коме се обратити, као и на шта усмерити пажњу на сваком педљу београдског асфалта. У том смислу, ово дело је ризница путоказа за оне који желе да упознају прави дух града. Нажалост, многе приче које спадају међу најлепше у овој књизи припадају прошлости и везане су за људе

који више нису међу живима, али у чију славу и част остаје овај подсетник на духовиту реч или поступак, или пак само живо сећање које је остало.

Осим што пореди Исток и Запад, а у својим књигама даје различите слике Београда и Сарајева, те можемо пратити и ту нит компарације, писац подвлачи разлику између старијих генерација и млађих нараштаја и потврђује уврежено мишљење, готово стереотип, да је свака нова генерација све лошија и назаднија. Примера ради, пишући о занимљивој српској традицији спремања зимница, потеклој још из гладних година, и труду који је улаган у организацију овог обичаја сваке године, писац истиче како се жене данас хвале да не умеју да спреме ни јаје на око. Не мења се чињеница да у Београду време није еквивалент новцу, јер га свако има напретек (попут Истока у причи), блискост је заједничка особина и притицање у помоћ није страно ниједном човеку. Болест се не лечи медикаментима већ природним путем – температура се скида машћу пропраном кроз девет вода, први афтершејв који адолесцент спознаје је ракија, шверц још увек живи, а шанери су „наши у белом свету” који краду робу и продају у Београду. Инат је једно од основних обележја народа – млекар ће давати муштеријама млеко бесплатно у инат држави која неће да повиси цену. Из истог осећања је и град о коме Капор пише четрдесет пута подизан из пепела на истом месту.

„Последњи базар Цариграда и први магацин Беча, на савском ђумруку” (Карог 2016: 80), како Капор описује престоницу, своју аутентичност дугује многим људима и обичајима. Једна од суштина града јесте бувљак, „вашар сиротиње и сељачке туге”, „прави мали Вавилон”; као и пловидба Дунавом, којом се врло брзо од градске вреве може заћи у дивљину.

Они који оду у бели свет често се промене, па их Капор слика правећи занимљиве паралеле. Примера ради, у поглављу *Америчка прича* реч је о нашем човеку који живи у Њујорку и вегетаријанац је, а „прадеда му у зубима носио живог Турчина” (Карог 2016: 228). Другима је писац и сâм шверцовао кајмак у кутијама *нивеа* креме па су га често посматрали као човека сумњиве сексуалне оријентације. Они који дођу са стране чуде се Србима који трагедијом сматрају када не освоје прво место у кошарци, спорту који су Американци измислили и играју га од малих ногу: „Не може човек да вас пронађе на глобусу, а хоћете да будете први на свету у свему” (Карог 2016: 223). И на ову примедбу о дрчности Срба („Имао сам срећу да се родим у најдрчнијем народу на свету” (Карог 2016: 273)), Капор има спреман одговор: ми имамо дворце пре Енглеза, ренесансу пре Италијана,¹⁰ урбане планове пре Немаца,

¹⁰ Роберт Каплан истиче да је ову тврдњу чуо много пута док је боравио на Балкану.

виљушке пре Француза, најједноставију азбуку на свету коју је измислио хроми Вук... Ипак, и сâм је свестан да су готово све ове тврдње дубоко упитне, али у намери да надмудри саговорника, који можда није довољно информисан како би се препирао, Капор би хумором зачинио сваки одговор. Као потврду о изузетности свог народа, писац је цитирао др Дејвида Шмита, Американца, који је након истраживања дошао до резултата да су Срби „народ са највише самопоштовања на свету” (Карог 2016: 151). Капор илустрацију овог примера види у веровањима Срба у бајке и презирању реалних околности у којима живимо, као и у чињеници да се Србија у историји супротстављала највећим светским империјама, издржавши количину експлозива која је била већа него укупна количина која је сручена на Хирошиму и Нагасаки заједно. Што се тиче стереотипа које Срби производе сами о себи, Капор издваја онај да су Срби највећи љубавници, али са жаљењем примећује да нас има све мање јер наше жене освајају и одводе странци. Према њему, Београђанке су најлепше жене, које желе да буду запажене, али не и освојене.

Често одмарање („Истоку је сваки дан празник. Не бих живео на Западу, каже жени, ни да ми дају милион дневно” (Карог 2016: 190)) није само одраз лењости просечног човека са Балкана већ је то део наслеђеног обичаја испијања кафе. Капор наводи да је то најважнија споредна ствар нашег живота, да, за разлику од западног света, који пије кратке кафе, и то „с ногу”, на Истоку мора да се седне, одахне и резимира дан, каткад и живот. Уз кафу се „рађа љубав, кују се завере, лечи мамурлук, праве планови, држе се састанци, мире завађени, теше удовице, а оговарање ближњих не би ни у сну било могуће уз неко друго пиће” (Карог 2016: 192). Осим тога, кафа је добра за прорицање судбине, јер су Срби веома сујеверан народ који верује у сваки заостали траг паганског, у снове и приказе, гатања и чари. За Капора је Србија земља чуда јер се једино у њој верује у бесмислице попут среће која ће наступити након крађе знака мерцедеса или просипања воде за оним ко излази из куће, да се најбоља боја не добија на сунцу него у хладу, да се лубеница може охладити мокром крпом, да запаљена свећа скупља дувански дим... Сва ова „веровања” остатак су древних обичаја и покушаја народа да буде практичан, а да не уложи велики напор. Капор наглашава да су Београђани вероватно најтолерантнији народ на планети јер су спојили различите обичаје (јелке и бадњаке) и славе све што се нађе на календару. Сваки празник повод је за одмор, па није нимало чудно што осим славе (која уме да потраје и по три дана) имамо још много других нерадних дана.

III

Осликавајући Београд кроз метафоре, мирисе, дешавања на његовим улицама, људе који чине бит града и дају му значење, Момо Капор читаоцима даје упутство за разумевање просечног човека не само из Србије већ са већег дела Балкана. За разлику од описа Сарајева, који су сачињени од неизмерне емоције, али и жаљења што се град мења и исламизује, престајући да буде Сарајево Капоровог детињства, описи Београда су живописни, врцави, пуни енергије и позива на истраживање. Занимљиво је што и сâм писац прави честе паралеле са западним светом, вероватно се питајући да ли је сваки обичај том свету разумљив и како би га Запад представио – као аутентичну особину или као дегенерацију народа. Капор се најпре игра чудним обичајима српским, неке благо исмевајући, али не да би омаловажио свој народ, већ да би истакао његову духовитост и занимљивост. Претпостављајући давно увезене ставове о балканским народима и државама, Капор не демантује њихову истинитост нити их исмева, већ их поставља у контекст који ће моћи да буде разумљив просечном читаоцу и посетиоцу који се намерио да упозна град. „Стереотипе не треба нужно поистоветити са негацијом другог – то код Капора, као што смо видели, није случај – већ их више треба посматрати као чин самопозиционирања у свету, као одређивање властитог јаства, које настаје у релацији са другим” (Vladišić 2012: 200). Међутим, на начин којим је Капор представио и описао Београд, неће само странцима бити приближени српски менталитет и култура. Ово је универзални водич за разумевање човека с Балкана, а као додаток, читалац се може упознати и са уметношћу и обичајима, свим оним што у слободно време балкански човек ради. У књизи није наведено, али при сусрету са описаним човеком, он ће, сасвим сигурно, непознатог туристу позвати да се лично увери у све оно што је прочитао. А комплетније разумевање од тога не постоји, нарочито ако се прате стазе које је овом књигом осликао Момо Капор и којом је дао најмање две ствари: туристима најбољи водич (комплетнији од било ког стандардног), а свом народу уобличење великог распона особина и уперавања књигом у оно највредније у Београду, у животу – сва она места која одашиљају љубав. Ова књига јесте захвалност писца граду и људима који су му то пружили и несечична жеља да се све то подели са другима.

Извори

1. Капор, Момо (2016), *Vodič kroz srpski mentalitet*, Београд: Dereta.
2. Капор, Момо (2004), *Последњи лет за Сарајево*, Београд: Књига комерц.

3. Капор, Момо (2004), *Чувар адресе*, Београд: Књига комерц.
4. Капор, Момо (2005), *Хроника изгубљеног града*, Београд: Књига комерц.
5. Капор, Момо (2008), *Исповести (аутобиографски роман)*, Београд: Књига комерц.

Литература

1. Bracewell, Wendy (2009), „Balkan Travel Writting: Points of Departure“, *Balkan Departures: Travel Writting from Southeastern Europe* (ed. Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis), New York: Begrbahn Books, 1–25.
2. Brajović, Tihomir (2007), *Identično različito: Komparativno-imagološki ogled*, Београд: Геопетика.
3. Jezernik, Božidar (2004), *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*, London: Saqi Books.
4. Kaplan, Robert D. (2005), *Balkan Ghosts: A journey through History*, New York: Picador.
5. Kowollik, Eva (2011), „Macht-Raum und erinnerter Raum. Literarische Repräsentation und nationale Inanspruchnahme des Raums Sarajevo in Momo Kapors 'Sarajevska Trilogija'“, *Spielformen der Macht (Interdisziplinäre Perspektiven auf Macht im Rahmen junger slawistischer Forschung)* (Hrsg. Georg Gierzinger, Sylvia Hölzl, Christine Roner), Innsbruck: Universität Innsbruck, Vizektorat für Forschung, 89–99.
6. Milanović, Željko (2012), „Granice imagologije“, *Pravo i društvo*, br. 3–4, Београд, 89–98.
7. Norris, David (1999), *In the wake of the Balkan Myth*, New York: Palgrave, 1999.
8. Todorova, Marija (1999), *Imaginarni Balkan* (prevod sa engl: Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen), Београд: Библиотека 20. век, 1999.
9. Ugrešić, Dubravka (2005), *Nikog nema doma*, Београд: Фабрика књига.
10. West, Rebecca (1967), *Black Lamb and Grey Falcon*, London: Macmillan.
11. Wolff, Larry (1994), *Inventing Eastern Europe (The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment)*, California: Stanford University Press.
12. Владушић, Слободан (2012), „Слика Београда у прози Моме Капора“, *Приповедач урбане меланхолије: књижевно дело Моме Капора* (ур. Александар Јовановић, Петар Пијановић, Зорана Опачић), Београд: Учитељски факултет, 193–203.
13. Димитријевић, Владимир (2013), „Исходишта једног поверења – позни Капор о Западу“, *Споменица академику Моми Капору* (ур. Рајко Кузмановић, Драгољуб Мирјанић, Рајко Петров Ного), Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске, 155–163.
14. Ђерић, Гордана (2012), „Путописање, имагологија и сећање: могућност анализе“, *Књижевна историја*, Београд, 147/2012, 469–485.

15. Живанчевић-Секеруш, Ивана (2009), *Како (о)писати различитост?: Слика Другог у српској књижевности*, Нови Сад: Филозофски факултет.
16. Јовановић, Александар (2012), „Приповедач урбане меланхолије или сентиментално васпитање Моме Капора“, *Приповедач урбане меланхолије: књижевно дело Моме Капора* (ур. Александар Јовановић, Петар Пијановић, Зорана Опачић), Београд: Учитељски факултет, 17–27.
17. Лутхар, Ото, Тања Петровић (2005), „Балкан у западним туристичким водичима. Креирање идентитета кроз конструкцију периферије“, *Са бедкером по југоисточној Европи*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 177–195.
18. Милановић, Жељко (2012), *Два писца и Други*, Београд: Службени гласник.
19. Митрић, Маријана (2019), „Слика Београда у прози Моме Капора“, *Значај српског језика и књижевности за очување идентитета Републике Српске V: Српски језик и књижевност у БиХ и Србији*, Пале: Филозофски факултет Пале, 227–243.
20. Поповић, Ранко (2013), „О структури Капорових романа на примјеру 'Хронике изгубљеног града'“, *Споменица академику Моме Капору* (ур. Рајко Кузмановић, Драгољуб Мирјанић, Рајко Петров Ного), Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 75–93.
21. Стојановић, Бранко (2006), *Момо Капор – од цинс-прозе до прозе у маскирној униформи*, Београд: Рашка школа.

Marijana S. Jelisavčić
University of Novi Sad
Faculty of Philology

**SPITE AND SOUR CREAM IN THE WONDERLAND
(STEREOTYPES IN THE BOOK *A GUIDE TO THE SERBIAN
MENTALITY* BY MOMO KAPOR)**

Summary

In this paper, we will deal with stereotypes that one of the most versatile Serbian artists, Momo Kapor, explains and interprets about his people in the book *A Guide to the Serbian Mentality*. Since the appearance of the earliest travelogues about the Balkans and its inhabitants, the image that was transmitted further into the world has represented this area as wild and its people as insufficiently civilised. Writing for the review of the national airline in order to interest those who will soon land in Serbia, to better explore the space where they found themselves, Momo Kapor uses previously adopted stereotypes in an interesting way – some deepening and some denying, sometimes establishing new ones. In order to better understand the function of stereotypes in Kapor's painting of Belgrade, we will

compare his descriptions of the capital of Serbia with the capital of Bosnia from the *Sarajevo trilogy*. The subject of our work will be treated with the rules of literary imagology, a science that originated within the framework of comparative literature, and its subject of research is the presentation of the Other in literature.

► **Key words:** stereotypes, image of Belgrade, Serbia, people, East, West, pictures, Balkans.

Primary sources

1. Kapor, Momo (2016), *Vodič kroz srpski mentalitet*, Beograd: Dereta.
2. Kapor, Momo (2004), *Poslednji let za Sarajevo*, Beograd: Knjiga komerc.
3. Kapor, Momo (2004), *Čuvar adrese*, Beograd: Knjiga komerc.
4. Kapor, Momo (2005), *Hronika izgubljenog grada*, Beograd: Knjiga komerc.
5. Kapor, Momo (2008), *Ispovesti (autobiografski roman)*, Beograd: Knjiga komerc.

References

1. Bracewell, Wendy (2009), „Balkan Travel Writting: Points of Departure“, *Balkan Departures: Travel Writting from Southeastern Europe* (ed. Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis), New York: Begrbahn Books, 1–25.
2. Brajović, Tihomir (2007), *Identično različito: Komparativno-imagološki ogled*, Beograd: Geopoetika.
3. Đerić, Gordana (2012), „Putopisanje, imagologija i sećanje: mogućnost analize“, *Književna istorija*, Beograd, 147/2012, 469–485.
4. Dimitrijević, Vladimir (2013), „Ishodišta jednog poverenja – pozni Kapor o Zapadu“, *Spomenica akademiku Momi Kaporu* (ur. Rajko Kuzmanović, Dragoljub Mirjanić, Rajko Petrov Nogo), Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 155–163.
5. Jezernik, Božidar (2004), *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*, London: Saqi Books.
6. Jovanović, Aleksandar (2012), „Pripovedač urbane melanholije ili sentimentalno vaspitanje Mome Kapora“, *Pripovedač urbane melanholije: književno delo Mome Kapora* (ur. Aleksandar Jovanović, Petar Pijanović, Zorana Opačić), Beograd: Učiteljski fakultet, 17–27.
7. Kaplan, Robert D. (2005), *Balkan Ghosts: A journey through History*, New York: Picador.
8. Kowollik, Eva (2011), „Macht-Raum und erinnerter Raum. Literarische Repräsentation und nationale Inanspruchnahme des Raums Sarajevo in Momo Kapors 'Sarajevska Trilogija'“, *Spielformen der Macht (Interdisziplinäre Perspektiven auf Macht im*

- Rahmen junger slawistischer Forschung* (Hrsg. Georg Gierzinger, Sylvia Hölzl, Christine Roner), Innsbruck: Universität Innsbruck, Vizrektorat für Forschung, 89–99.
9. Luthar, Oto, Tanja Petrović (2005), „Balkan u zapadnim turističkim vodičima. Kreiranje identiteta kroz konstrukciju periferije“, *Sa bedekerom po jugoistočnoj Evropi*, Beograd: Balkanološki institut SANU, 177–195.
  10. Milanović, Željko (2012), „Granice imagologije“, *Pravo i društvo*, br. 3–4, Beograd, 89–98.
  11. Milanović, Željko (2012), *Dva pisca i Drugi*, Beograd: Službeni glasnik.
  12. Mitrić, Marijana (2019), „Slika Beograda u prozi Moma Kapora“, *Značaj srpskog jezika i književnosti za očuvanje identiteta Republike Srpske V: Srpski jezik i književnost u BiH i Srbiji*, Pale: Filozofski fakultet Pale, 227–243.
  13. Norris, David (1999), *In the wake of the Balkan Myth*, New York: Palgrave, 1999.
  14. Popović, Ranko (2013), „O strukturi Kaporovih romana na primjeru 'Hronike izgubljenog grada'“, *Spomenica akademiku Momi Kaporu* (ur. Rajko Kuzmanović, Dragoljub Mirjanić, Rajko Petrov Nogo), Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 75–93.
  15. Stojanović, Branko (2006), *Momo Kapor – od džins-proze do proze u maskirnoj uniformi*, Beograd: Raška škola.
  16. Todorova, Marija (1999), *Imaginarni Balkan* (prevod sa engl: Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen), Beograd: Biblioteka 20. vek.
  17. Ugrešić, Dubravka (2005), *Nikog nema doma*, Beograd: Farбрика knjiga.
  18. Vladušić, Slobodan (2012), „Slika Beograda u prozi Mome Kapora“, *Pripovedač urbane melanholije: književno delo Mome Kapora* (ur. Aleksandar Jovanović, Petar Pijanović, Zorana Opačić), Beograd: Učiteljski fakultet, 193–203.
  19. West, Rebecca (1967), *Black Lamb and Grey Falcon*, London: Macmillan.
  20. Wolff, Larry (1994), *Inventing Eastern Europe (The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment)*, California: Stanford University Press.
  21. Živančević-Sekeruš, Ivana (2009), *Kako (o)pisati različitost?: Slika Drugog u srpskoj književnosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Преузето: 6. 1. 2022.
Корекције: 14. 4. 2022.
Прихваћено: 16. 4. 2022.